

IZLAZAK EU IZ JEZIČNOG PATA: JE LI VEZA JEZIKA I KULTURE SUPSTANCIJALNA ILI AKCIDENTALNA?

Ivo Žanić

*Sveučilište u Zagrebu,
Fakultet političkih znanosti*

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: ožujak 2007.

Sažetak Jezična politika povijesno je u domeni suverene države, no Europska unija, kao povijesno unikatan tip supranacionalne integracije, svojim odredbama o upotrebi i statusu jezika stavlja državu u novu situaciju i povratno djeluje na unutrašnji jezični razvoj, bitno utječući i na funkcionalni i kulturološko-identitetski aspekt nacionalnih ili službenih jezika. Nekoliko recentnih presuda Europskog suda pravde (ECJ) otvara mogućnost da se počne eksplicite rješavati dugogodišnji sukob između načela jednakopravnosti svih "državnih" jezika i potrebe za komunikacijskom efikasnošću. U radu se analiziraju dotične "lingvističke" presude i njihove konsekvencije u odnosu na čvrste stavove Europskog parlamenta i Europske komisije o načelnoj ravnopravnosti svih službenih jezika država članica.*

Ključne riječi Europska unija, Europski sud pravde, jezična politika, kultura, komunikacija, jezične industrije

Bečki kongres 1814-1815. okupio je glavne države koje su na bilo koji način bile upletene u ratove izazvane francuskom revolucijom: Rusiju, Austriju, Prusku, Francusku i Veliku Britaniju, Genovu, Kraljevstvo

Dviju Sicilija, Parmu, Toskanu i druge talijanske države, pa Sasko Kraljevstvo i niz njemačkih gradova-država, no svim je sudionicima i u službenim i u neslužbenim kontekstima bilo posve prirodno služiti se francuskim jezikom.

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta "Politike nacionalnog identiteta i povijesni 'lomovi'" provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Niti su Nijemci i Austrijanci, što su realno mogli, pokušali uvesti vlastiti jezik kako bi demonstrirali političku ili ekonomsku moć, niti su sami Francuzi držali da im je općom upotrebom njihova jezika dana ikakva, makar simbolična prednost ili kompenzacija. Štovište, vrlo je vjerojatno da nitko nije ni bio svjestan da se pregovara na vojno-politički poraženu *napoleonovskom* jeziku. Takva percepcija tada jednostavno nije postojala.

Stotinu i trideset godina kasnije, na Osnivačkoj skupštini Ujedinjenih naroda u San Franciscu, takav je funkcionalistički, vrijednosno i politički neutralan izbor bio nezamisliv. U novom vremenu nitko više jezike nije vidio kao puke komunikacijske instrumente nego (i) kao simbole – ili utjelovljenja – pobjedničkih i poraženih nacija, samim time i njihovih kultura i politika, pa se razumijevalo samo od sebe da među službene jezike nove svjetske organizacije neće ući poraženi i osramoćeni *hitlerovski* iako je – onoliko koliko je to kriterij – imao službeni status u više država nego dva *pobjednička* i stoga službena jezika, ruski i kineski.

Još pola stoljeća kasnije jezično je pitanje u Europskoj uniji, kao supranacionalnoj pravno-političkoj i ekonomskoj strukturi bez povijesnog presedana postalo bitno složenije, daleko od toga da se može promatrati bilo samo funkcionalistički, bilo samo kulturalno-identitetski. Za mnoge je ono čak ključno pitanje europske budućnosti, točka na kojoj će integracija uspjeti ili propasti. Bilo neko konkretno pitanje zaista supstancijalno jezične naravi, bio pak jezik samo krinka za druge interese, jedno je očito: rasprave su sve žučljivije, emocije sve uzburkanije, a interesi savezi s pretekstom jezične poli-

tike sve češći i raznovrsniji (v. Žanić, 2004).

Dva sudska slučaja, *Groener protiv Irske* i *Kik protiv OHIM-a*, označila su prekretnicu u smislu (pokušaja) uspostave konzistentna pravnog okvira za jezičnu politiku na razini EU, i to takva koji, s jedne strane, ne bi narušio nedodirljivo načelo uvažavanja nacionalnih jezičnih politika, a s druge bi omogućio funkcionalno uvjetovanu – ili barem argumentima funkcionalnosti legitimiranu – redukciju broja jezika u službenoj upotrebi, samim time i uspostavu hijerarhije među njima (iako je teško zamisliti da bi se ikakva formalizirana hijerarhija mogla doživjeti posve vrijednosno neutralnom). Danas je jasno da su oba imala dalekosežne implikacije, jer su, prvo, poslužila kao presedani za oblikovanje sada već profilirana razvoja, i drugo, formalno su isključila politiku, samim time i države članice, iz procesa odlučivanja. Drugim riječima, politički nerješivo pitanje počelo se rješavati načelno izvanpolitičkim, pravnim kriterijima.

Prvi je slučaj pokrenula Nizozemka Anita Groener koja je od rujna 1982. radila na ograničeno vrijeme s nepunim radnim vremenom kao profesorica umjetnosti na dublinskom College of Marketing and Design, državnoj (javnoj) obrazovnoj ustanovi. Dvije godine potom natjecala se za trajno zaposlenje, ali je odbijena, jer nije znala irski u skladu sa zakonom koji u obrazovanju, uz engleski, zahtijeva poznavanje i toga jezika. Ondje postoji i odredba da ministar obrazovanja može strane državljane izuzeti od te obveze ako nema kvalificirana domaćega kandidata, na što se Nizozemka uzalud pozivala, pa na kraju tužila irsku državu zbog diskriminacije.

Izgubivši, predmet je potkraj 1987. prenijela na Europski sud u Luxembourgu koji se suočio s odnosom dviju regulativa: nacionalne, koja definira službeni jezik (ili jezike) neke države i automatski se preuzima u europske ugovore u trenutku njena pristupa, i supranacionalne, europske regulative o slobodnom kretanju ljudi i zabrani diskriminacije na osnovi porijekla, vjere, rase, spola i jezika.

Presuda je donesena 29. studenoga 1989.¹ U uvodu sud naznačuje kako valja imati na umu da se prema Uredbi 1612/68 Vijeća EU (Vijeća ministara) nacionalne odredbe i upravne prakse neke članice ne provode ondje gdje im je, “iako se primjenjuju neovisno o državljanstvu, isključiv ili glavni cilj ili učinak onemogućiti državljanima drugih članica pristup poslu koji se nudi”, što je dodatno precizirano stavom da se ta uredba neće “primjenjivati u okolnostima vezanima za jezično znanje koje se zahtijeva na temelju naravi radnog mjesta koje treba popuniti” (§12). A iz dokumentacije koju je dostavila Irska bilo je jasno da se odredba o poznavanju irskoga primjenjuje i na njene vlastite državljanke, pa dakle nije

načelno diskriminatorna s obzirom na taj kriterij.

S druge strane, vidjelo se i to da se u javnim školama nastava većine predmeta, uključivši umjetnost, “izvodi u bitnome ili čak isključivo na engleskom jeziku”, iz čega proizlazi da znanje irskog ipak nije nužno za izvršavanje obaveza koje podrazumijeva poučavanje dotičnog predmeta (§15). To bi išlo u prilog tužiteljici, da nije stava kako se “u obzir mora uzeti osobita jezična situacija u Irskoj” (§17), naime da vlast irski, iako ga ne govori cijelo stanovništvo, nastoji ne samo sačuvati od izumiranja nego i promicati “kao sredstvo izražavanja nacionalnog identiteta i kulture”, što je posve legitimna svrha. Štoviše, u provedbi svake jezične politike “nastavnici imaju bitnu ulogu, ne samo posredstvom izravne pouke koju izvode nego i sudjelovanjem u svakodnevnom životu škole i povlaštenim odnosom koji imaju sa svojim učenicima” (§20). Osnivački (Rimski) ugovor “ne zabranjuje usvajanje politike zaštite i promicanja jezika bilo koje države članice”, s tim da njena primjena ne smije zadirati u temeljne slobode kao što je slobodno kretanje radne snage. Dakle, mjere i postupci s tim u vezi “ni u kojim okolnostima ne smiju biti neproporcionalni svrsi za kojom se teži,² niti način

¹ Case C-379/87 *Groener vs Minister of Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee* (EUR-Lex-61987J0379), na <http://europa.eu.int/eur-lex> Odatle su navodi koji slijede. – Upravo za trajanja ovoga slučaja sud se reorganizirao: ustanova koja je nastala 1952. kao Sud Europske zajednice za ugljen i čelik, pa 1957. postala Sud pravde Europske zajednice (CJEC), od 1989. obuhvaća dva suda: Prvostupanjski sud EZ (CFI) sa svrhom da osigurava ispravno tumačenje i primjenu prava EZ/EU, te Sud pravde EZ, odnosno Europski sud pravde. Presude obaju su obavezujuće u državama članicama.

² Prema načelu proporcionalnosti (razmjernosti), mjere koje poduzima Unija ne smiju formom i sadržajem nadilaziti ono što je nužno da bi se postigli ciljevi zapisani u Ustavu, odnosno nadležno tijelo koje ima ovlaštenje nametnuti određenu mjeru dužno je voditi računa o njejoj svrhovitosti te o proporcionalnosti njena učinka s gubicima koji pritom nastaju. Kraće, načelo proporcionalnosti nalaže primjenu one regulatorne mjere koja je najmanje otegotna za one na koje se odnosi.

na koji se provode smije voditi diskriminaciji državljana drugih država članica” (§19).

Konkretno, znanje jezika kao uvjet za zaposlenje mora biti “u skladu s naravi” dotičnoga radnog mjesta (§21), a “trajno zaposlenje u punom radnom vremenu u javnoj obrazovnoj ustanovi jest radno mjesto narav kojega opravdava zahtjev za jezičnim znanjem” pod uvjetom da je dotični zahtjev – a irski jest – oblikovan u skladu s nacionalnom politikom promicanja jezika i primijenjen na proporcionalan i nediskriminacijski način (§24). I tako je A. Groener izgubila spor.

Presuda je postala osnova na koju se pozivao niz kasnijih rješenja vezanih za jezična prava i upotrebu jezika, uključivši i one ustanove u čijoj nadležnosti – za razliku od Europskog parlamenta i Vijeća ministara – nije provedba onoga što se može općenito nazvati jezičnom politikom.

Svjež je takav slučaj prepiska slovenskog Ministarstva financija i Europske središnje banke (ESB) o zakonodavnim pretpostavkama za uvođenja eura u Sloveniju, uključivši ustroj bankovnih upravnih i nadglednih odbora i strukturu njihovih članova. Kako je čl. 62(3) nacрта slovenskog zakona o bankarstvu određivao da najmanje jedan član upravnog odbora “mora savršeno vladati slovenskim jezikom”, ESB je u dopisu 19. rujna 2006. primijetila da takav uvjet “može predstavljati kršenje načela slobodnoga kretanja radnika, jer građanima drugih država članica ograničava pristup u članstvo upravnih odbora slovenskih banaka”. S jedne strane, ESB priznaje pravo države da “u određenim okolnostima” nametne takav zahtjev, i poziva se baš na slučaj C-379/87 *Groener protiv Irske*, gdje je

uvaženo irsko jezično zakonodavstvo. S druge strane, međutim, izdvaja navod iz §19 presude da razina zahtijevanoga jezičnog znanja mora biti proporcionalna zacrtanoj svrsi, te ne smije uroditi diskriminacijom građana drugih članica. Zato predlaže da se u uvjetu, ako se zadrži, izraz “savršeno vladanje slovenskim jezikom” barem drugačije oblikuje, “možda tako da se odnosi na ‘zadovoljavajuće vladanje slovenskim jezikom primjereno vršenju dužnosti člana upravnog odbora banke’”, jer je to više u skladu s komunitarnim pravom. “Povrh toga, preporuča se da se odustane od jezičnog zahtjeva ako nije nužan zbog razloga razborite supervizije (*for prudential supervision reasons*)”.³

Osim onoga što je u dopisu rečeno, važno je i što nije, jer je ESB – slučajno ili ne – propustila definirati neke bitne aspekte pitanja.

Kao prvo, jasno je da je “narav posla” nastavnika i bankara bitno različita, da bankari, među ostalim, ne rade s onima koji se tek formiraju kao aktivni i odgovorni članovi nekoga društva i dionici njegove kulture i vrijednosno-normativnog sustava. Nastavnik, ne samo jezika ili povijesti nego – načelno – i kemije ili matematike, ne može ne biti relativno integriran u društvo u kojemu djeluje, dočim član bankovnog upravnog odbora može kvalitetno obavljati svoj posao i kao socijalno neintegrirana osoba. Stručno-tehnički gledano, financije su kulturno neutralno područje.

³ *Opinion of the European Central Bank at the Request of the Slovenian Ministry of Finance on Certain Provisions of a Draft Law on Banking* (CON/ 2006/ 48, §4.2-4.3), na: http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/en_con_2006_48_f_sign.pdf.

Kao drugo, financije su apstrakcija dok se ne materijaliziraju, primjerice, u novčanici kao predmetu i banci kao ustanovi. Bivajući takva, banka, ne samo središnja, preuzima i pronosi identitetske funkcije, pa utoliko prestaje biti sociokulturno neutralna. Ako ništa drugo, svaka banka ima naziv koji se kao takav može jezično identificirati, pri čemu se uz taj jezik onda mogu vezati ovakve ili onakve emocije, vrijednosni stavovi, kulturne preferencije i nacionalni ili regionalni stereotipovi, a u odgovarajućim sociopolitičkim kontekstima može postati i relativno moćna točka emotivno-psihološkog okupljanja, kako svjedoče (i) hrvatske privatizacijske rasprave o *rasprodaji obiteljske srebrnine*. Naposljetku, u cijelom dugogodišnjem procesu imenovanja i dizajniranja zajedničke valute eura, te osnutka, smještaja i rada same ESB funkcionalni su se aspekti izrazito konfliktno prepletali s identitetsko-simboličnima, jer su obje akcije – osim praktičnih aspekata da se zajedničko tržište i ekonomija učine globalno kompetitivnima – kao svrhu imale i izgradnju kulturalne legitimacije EU i njenih institucija (v. Shore – Black, 1996).

Kao treće, ne samo bankarski nego ni nastavnički – niti ikoji drugi – posao ne zahtijeva “savršeno” znanje jezika, sve kada bi se takvo nešto i dalo egzaktno definirati i provjeriti. Takva znanja jednostavno nema, kao što nema ni (standardnog) jezika kao homogene monofunkcionalne cjeline. Iako govore samo o *jeziku*, svi gornji navodi zapravo se tiču *standardnog jezika*, jer samo je taj vid jezika povijesno vezan za naciju i državu kao svjesno normirano i kodificirano sredstvo komunikacije. A on je pak uvijek jezik polifunkcionalne javne komunikacije, različito funkcio-

nira u raznim funkcionalnim stilovima i narušavanje zakonitosti u jednoj stilu nije istovjetno narušavanju zakonitosti u drugome; svaki funkcionalni stil “ima i vrline i mane, ali svoje”. Standardni je jezik kao cjelina apstraktan, jer “nitko ne govori standardnim jezikom kao cjelinom, nego jednom od njegovih funkcija, jednim od njegovih funkcionalnih stilova”, onako kako zahtijeva njegova društvena djelatnost (Silić, 2006: 35-39).

Izvedeno iz toga, “savršeno poznavanje slovenskoga” svrhovito je u konkretnom slučaju razumjeti samo kao “savršeno poznavanje” poslovnog podstila njegova administrativnog funkcionalnog stila, što je načelno posve nevezano s poznavanjem ostalih standardnojezičnih stilova, slovenskih substandardnih idioma i drugih socijetalno izraslih varijeteta i pripadne leksike, sintakse i pragmatike. Nadalje, postoji niz ne samo leksičko-frazeoloških nego i strukturalnih, sintaktičkih, ekvivalencija između, primjerice, poslovnog podstila administrativnoga funkcionalnog stila standardnoga slovenskog jezika i odgovarajućeg varijeteta britanskoga (ili američkoga) standardnoga engleskoga, i to više negoli između toga i drugih (pod)stilova unutar svakoga od njih. Rezultat je to opće izrazite težnje u nekim sociokulturnim područjima – pravu, javnoj upravi, ekonomiji itd. – za rečeničnom kondenzacijom i impersonalnošću. Primjerice, tendencija dekomponiranja predikata, kada se predikacija izražava nominaliziranim strukturama umjesto glagolom, kao i drugi procesi nominalizacije i dekompozicije imenica, pridjeva i priložica, zajedničke su *tipološke* osobine modernih europskih jezika, točnije, ponajprije njihovih administrativnih funk-

cionalnih stilova, a nikako utjecaj engleskoga, kako se nerijetko misli (v. Radovanović, 2003: 126-127; Pranjković, 2001: 89-95).

Dosljedno zaključivanje na toj crti značilo bi da vanjski član Uprave Banke Slovenije – što se tiče opsega jezičnog znanja – mora vladati (samo) jednim funkcionalnim stilom standardnoga slovenskoga, te eventualno jednim substandardnim idiomom, tj. bankarsko-financijskim profesionalnim žargonom. To bi mu u dotičnom kontekstu u načelu omogućilo kvalitetan rad (i utoliko je formulacija ESB-a o “zadovoljavajućem vladanju slovenskim jezikom primjerenu vršenju dužnosti člana upravnog odbora banke” sociolingvistički posve precizna iako oni koji su je sastavljali vjerojatno nisu imali na umu pojmove poput funkcionalnog raslojavanja jezika, komunikacijske nasuprot jezičnoj kompetenciji ili strukturalne konvergencije europskih jezika). S druge strane, primjerice, jednako “savršeno poznavanje” poslovnoga podstila administrativnog funkcionalnog stila irskoga standardnog jezika Anitu bi Groener opet, i to još uvjerljivije, diskvalificiralo kao nastavnicu povijesti umjetnosti u dublinskom koledžu, jer je zamisliv komunikacijski kontekst u kojem je pogrešno ili neprimjereno jezično znanje štetnije od potpuna neznanja, odnosno disfunkcionalna komunikacija teže rješiv problem od izostanka komunikacije. Toliko tek kao naznaka mogućih daljih razvoja i konflikata.

Izvedeno iz toga, dalo bi se argumentirati da se dilema o tome je li EU *kulturna zajednica ili trgovačko društvo* ne razrješava ni izborom jednoga između dvojega niti nekakvom sintezom nego njihovim razdvajanjem i

uspostavom paralelizma, uspostavom dviju Europā, kulturalne i ekonomske, svake s pripadnom jezičnom politikom, i to tako da svaka jezična politika zahvaća različite vidove svakoga pojedinog jezika (i, kako će se vidjeti, praksa Europskog suda ide upravo u tom smjeru). Drugačije kazano, planirali bi se funkcionalni stilovi, upotrebne domene i komunikacijski konteksti, a ne jezici kao takvi iako se po inerciji i dalje beziznimno govori upravo u toj apstraktnoj kategoriji.

U daljem izvođenju, za neke se poslove, dakle komunikacijske kanale radikalno prihvaća funkcionalistički ili instrumentalistički pristup jeziku, s time da se u široj perspektivi implicira kako se kao protuteža dopušta radikalni identitarizam na kulturološkoj razini. Drugačije kazano, ako funkcionalna razina ide radikalno na jednojezičnost ili reduciranu višejezičnost, identitetska će u protuteži smjeti ići na radikalnu višejezičnost, dakle davanje neke vrste službena statusa ne samo svim “državnim” nego i manjinskim i regionalnim jezicima. Pitanje je samo do koje se razine, ako ikoje, te dvije razine mogu razdvajati, ili, kazano europskim pravno-političkim funkcionalnim stilom, što je *proporcionalno zacrtanoj svrsi*.

Također, “makoliko to bilo neugodno dobronamjernim demokratski usmjerenim ljudima”, mora se imati na umu da su se rijetke države pokazale “sposobnima uspješno razdvojiti ‘kulturnu lojalnost’ i ‘političku lojalnost’”, odnosno “demokratski spojiti [spregnuti] kulturnu raznolikost i političko jedinstvo” (Schnapper 2004: 224). Često korištena usporedba jezične s vjerskom raznolikošću jednostavno ne stoji: država može biti vjerski neutralna, te

ostaviti građanima slobodu da privatno vjeruju u što god i kako god žele, ali ne može biti jezično neutralna, nijema, i tretirati jezik kao pitanje privatnog i pojedinačnog izbora. Ona mora komunicirati sa svojim građanima, kao i oni s njome, i to se mora činiti na nekom jeziku ili jezicima, odnosno na nekima drugima ne može.

EU i svi dosad spomenuti sudionici zapravo, svjesno ili nesvjesno, ostaju na devetnaestostoljetnoj ideji jezika kao homogene činjenice, kao nečega što se zna ili ne zna u praktično apsolutnim kategorijama, i u čemu postoje kriteriji za određivanje pravilnoga i nepravilnoga. Ako se pretpostavi da su suci iz slučaja C-379/87 *Groener protiv Irske*, ili autori dopisa ESB-a Banci Slovenije, kada su isticali da jezično znanje mora biti *sukladno naravi radnog mjesta*, imali na umu upravo funkcionalne aspekte komunikacije, dakle ne jezičnu nego komunikacijsku kompetenciju (a sociolingvistički se ništa drugo i ne može imati na umu), onda će se kad-tad otvoriti jedno drugo pitanje.

Budući da na razini nekih funkcionalnih (pod)stilova, razni jezici EU i nisu toliko različiti koliko se čini, i da očito ne samo leksičko-terminološki nego i strukturalno konvergiraju iz dubljih razloga sukladnoga civilizacijskog razvoja neovisno o konkretnom političko-ekonomskom projektu integracije, dok se istodobno svaki pojedinačni (standardni) jezik sve više funkcionalno raslojava, “najčešće u tri opća oblika” – disciplinarnom, situacijskom i tematskom (Radovanović, 2003: 166-175), čini se da nema rješenja ako prethodno svaki jezik ne iziđe iz kategorija 19. stoljeća, te sam sebe, u novom vremenu i za novo vrijeme, iznova definira i na razini komunikacijskih i na

razini kulturalno-identitetskih funkcija.

Takvo redefiniranje nužno mora zahvatiti i jedan aspekt koji se za europske standardne jezike podrazumijeva najkasnije od sredine 19. st, naime da su teritorijalizirani, “stabilni u prostoru”, ondje gdje žive njihovi govornici, pa bio ili ne bio taj “prostor” pravno-politički organiziran kao suverena država. Ono što je izvorno kazano za manjinske jezike, tj. da su jezične politike koje ih štite uglavnom zasnovane na principu teritorijalnosti, vrijedi i za većinske, državne (standardne) jezike. Taj se princip sve teže održava suočen s opće-europskim idealom otvorenih granica i slobode kretanja, te postaje praktički nemoguće zaštititi prava jezika neke zajednice tako da se “samo vežu za stanovita [geografska] područja”. Istinska sloboda kretanja za građane EU realno je ostvariva jedino zajamče li se nužna jezična (i kulturna) prava, samo “što je teško reći što bi točno ta prava trebalo da budu”. Paralele sa zajedničkom valutom i jačanjem uloge Europskog parlamenta više su nego jasne, kao što je “jednako jasno da je do rješenja još dug put” (Mar-Moliner, 2000: 198). A jasno je kako je redefinicija jezika jedva zamisliva mimo redefinicije cjeline nacionalnog identiteta.

Pitanja koja se otvaraju na tom stupnju već je radikalno najavio jedan drugi sudski slučaj.

Također nizozemska državljanka Christina Kik vodila je na domaćim i europskim sudovima parnicu protiv Ureda za harmonizaciju unutrašnjeg tržišta (OHIM). Taj ured EU, osnovan 1993, ima vlastiti jezični režim: posluje na pet *radnih* jezika – engleskom, francuskom, njemačkom, talijanskom

i španjolskom.⁴ Oni koji mu se obraćaju – što su pak oni koji žele registrirati zaštitni znak (žig) i dizajn proizvoda – mogu to učiniti na bilo kojem službenom jeziku EU, ali moraju u predviđenoj rubrici navesti “drugi jezik”, među OHIM-ovih pet, na kojemu žele odgovor ili na kojemu će se, zatreba li, voditi razni postupci, ako jezik kojim se inače služe nije jedan od OHIM-ovih pet službenih.

Pritom je važno imati na umu dvije. Prvo, ovdje se zapravo građaninu EU koji se služi uredno priznatim službenim jezikom izrijekom određuje da prihvati reducirani jezični izbor. Drugo, OHIM je agencija ili služba EU-a za razliku od njenih “pravih” institucija kao što su Europski parlament, Sud pravde, Vijeće ministara ili Komisija. Christina Kik, odvjetnica i pravna agentica, podnijela je 15. svibnja 1996. na nizozemskom prijavu za registraciju svojega zaštitnog znaka *KIK*, a kako je u rubrici “drugi jezik” također navela nizozemski, molba je odbijena iz formalnih razloga, zato što je formular bio nepotpuno popunjen. Nato je digla tužbu, tvrdeći da OHIM-ovi propisi provode diskriminaciju na osnovi nacionalnosti/državljanstva, te su u opreci s jednako-

⁴ Odabiru pet jezika prethodile su duge, incidentne i mučne rasprave čiji se širi kontekst ovdje ne može prikazati. Ukratko, izvorno su bila predložena tri jezika (engleski, francuski, njemački), no Španjolska se – u teškim sukobima, posebno s Nizozemskom – izborila za svoj jezik. Talijanski je uvršten zapravo ni kriv ni dužan, jer da bi se po kriteriju broja izvornih govornika u EU mogao kao peti uvrstiti španjolski, nije se mogao preskočiti talijanski koji ih ima znatno više. Integralan dio tih jezičnih rasprava bila je i borba za sjedište OHIM-a, koje je također dobila Španjolska (Alicante).

šću službenih jezika EU, odnosno da je odbijenica nezakonita jer je zasnovana na nezakonitu propisu.

Na Prvostupanjskom sudu (CFI) u Luxembourgu ustvrdila je da Uredba 1/58 Vijeća, od 15. travnja 1958, kojom osnivačka šestorica proglašavaju svoja četiri službena jezika jednakima i koja se potom automatski dopunjuje, “jasno navodi jedno od načela komunitarnog prava koje je nedopustivo derogirati ikojom kasnijom odlukom Vijeća”, a upravo to učinila je odluka kojom Vijeće EU 20. prosinca 1993. osniva OHIM i u čl. 115, §1 propisuje njegov jezični režim.⁵

Tužiteljicu je poduprla i grčka vlada izričitim stavom da “pravni poredak Zajednice ne priznaje nadmoć pojedinih službenih jezika u odnosu na ostale, te da Osnivački ugovor kao i Uredba 1/58 utemeljuju načelo višejezičnosti i jezične neutralnosti” (§42). Također, sam je Sud pravde “u mnogim slučajevima priznao jednakost (*equivalence*) službenih jezika Zajednice” (§44). Na kraju, “ako se mora načiniti izbor između cilja olakšavanja rada Ureda na jednoj i interesā svih kandidatā da mogu voditi komunikaciju na svojem službenom jeziku Zajednice na drugoj strani, potonje uvijek treba prevagnuti, posebno s obzirom na primarno komunitarno pravo i načelo proporcionalnosti” (§46). Drugim riječima, Grci su nastojali zapriječiti pokušaje da se jezično pitanje riješi samo po sebi, inercijom prakse na koju će se svi s vremenom naviknuti.

⁵ Judgement of the Court of First Instance in Case T-120/99 *Kik vs OHIM* (12. srpnja 2001), na: <http://oami.europa.eu/en/mark/aspects/judgement/T-120-99.htm>

Tuženik OHIM imao je pak potporu svojega osnivača, Vijeća EU, te španjolske države, jasno je i zašto baš nje. Vijeće je u svom podnesku ustvrdilo da “u pravu Zajednice ne postoji načelo apsolutne jednakosti među službenim jezicima”, jer inače ne bi bilo čl. 217 Osnivačkog ugovora iz 1957, gdje stoji da će pravila koja se tiču upotrebe jezika u ustanovama Zajednice jednoglasnom odlukom odrediti Vijeće (§52). Vijeće je time prvi put, i kao prvo tijelo EU, izreklo jednu ključnu rečenicu od koje su svi bježali kao opareni. Ono, naime, nije naprosto konstatiralo da među službenim jezicima nema *funkcionalne* jednakosti, iako bi i to politički snažno odjeknulo, ali bi se barem moglo opravdati da je samo izreklo ono što ionako svi znaju (i što se može sociolingvistički obrazložiti). U njegovu podnesku stoji nešto bitno ozbiljnije i dalekosežnije, tj. da jednakosti među jezicima nema *načelno*, odnosno da za jednakost nema ni pravne osnove (*there is no Community law principle of absolute equality between the official languages*). To pak jasno otvara put prema institucionalizaciji nejednakosti, prema tome da se neki jezici, kao takvi, po nekom kriteriju, formalno izdvoje, a drugi potisnu.

Prvostupanjski je sud (CFI) u konačnici tužbu Ch. Kik odbio sa sljedećim obrazloženjima.

Kao prvo, navodeći u prijavi “drugi jezik”, molitelj prihvaća njegovu upotrebu *samo* za slučaj da dođe do kakva daljega postupka – opoziva rješenja, njegova proglašenja nevažećim ili ako se tko usprotivi registraciji. Ostane li pak stvar na registraciji, kao što je – koliko se OHIM-a tiče – u slučaju Kik i ostalo, “drugoga jezika” zapravo nema. Sve dok je molitelj “jedina strana u po-

stupku pred Uredom, jezik upotrebljen za ispunjavanje prijave za registraciju ostaje jezik postupka. Posljedično, u takvu postupku, ne može se ni u kojem smislu uzeti da Uredba 40/94, po sebi, podrazumijeva različit odnos prema jezicima s obzirom na to da ona ustvari zajamčuje upotrebu jezika na kojemu je ispunjena prijava kao jezika postupka” (§61). Ukratko, nikakve diskriminacije realno nema; ona je samo teorijska mogućnost koja se može problematizirati tek ako takva situacija nastane.

Kao drugo, Vijeće je, drži sud, u odluci o osnutku OHIM-a “napravilo primjeren i proporcionalan izbor, čak ako i jest različito tretiralo službene jezike Zajednice”. Naime, time je postignuto dvoje: 1) ako tko ospori registraciju, a spor želi voditi na jeziku koji nije molitelj, molitelj može birati među “jezicima poznavanje kojih je najraširenije” u EZ; 2) drugo, ograničavanjem izbora na najraširenije, izbjegnuta je mogućnost da jezik postupka bude “izrazito dalek u odnosu na jezična znanja druge strane u postupku” (§63). Dakle, Vijeće ne samo što nije odstupilo od demokratskih načela nego je jasno ostalo na tragu temeljne ideje europske integracije da politika mora biti bliska građanima.

Novouvedeni je pojam “izrazite udaljenosti” krajnje nejasan i relativan, te dodatno pokazuje kako se oni koji odlučuju o jezičnoj politici zapeću u sve nekonzistentniju argumentaciju. To je, uostalom, i neizbježno kada se mora izreći što se ne smije izreći, jer EU nema izravne pravne ovlasti intervenirati u kulturne poslove i nacionalne kulturne politike, odnosno u tom pogledu smije donositi samo “poticajne mjere” i preporuke, ali ne uredbe i smjernice. Ako se pojam “(izrazite)

udaljenosti” promotri strukturalno-tipološki, pet OHIM-ovih jezika, tri romanska i dva germanska, jesu bliži govorniku romanskoga portugalskog ili germanskog nizozemskog, ali su unutar te porodice švedski i danski kao jezici sjevernogermanske grane relativno udaljeniji i od neuključenog nizozemskog i od uključenog njemačkog kao jezika zapadnogermanske grane. Nadalje, svi OHIM-ovi jezici kao indoeuropski imaju elemente koji ih čine blizima grčkom, ali dalekima finskom kao neindoeuropskom jeziku ugrofinske podporodice itd, itd. Osim genetske, postoji i kontaktna srodnost, tj. preuzimanje jezičnih jedinica iz jednog jezika u drugi, i štošta još.⁶ Ako se pak pitanje promotri i sociolingvistički, veoma je važan subjektivni doživljaj bliskosti ili udaljenosti koji može biti posve neovisan o genetsko-tipološkim kriterijima, te primarno uvjetovan kulturnim, političkim i drugim stavovima.

Bitna je i kategorija izloženosti nekom jeziku, prije svega posredstvom audiovizualnih proizvoda (film, popularna glazba, tv-emisije), kako u vremenu, tako i u tematskom i kontekstualnom opsegu, koja rezultira navikavanjem na njegov zvuk, katkad na duže staze i spontanom razumijevanjem, pa i rudimentarnim učenjem, a redovito nastankom stabilnih stavova o tome koliko je on *blizak* ili *dalek* vlastitom materinskom jeziku. Kao i u vezi sa “savršenim poznavanjem jezika”, tako se i ovdje logično nameće pitanje tko će, kojim kriterijima i na kojoj razini mje-

riti “izrazitost” takvih relacija i odrediti koji je jezik kome i kada “bliži”.

Kao treće, odbačen je i moliteljičin i grčki poziv na zajamčeno pravo građanina da s “ustanovama i tijelima” EZ komunicira na svom jeziku, jer u tu kategoriju – kako se nabraja u Osnivačkom ugovoru – spadaju Parlament, pučki pravobranitelj (*ombudsman*), Vijeće, Komisija, Sud pravde, Revizorski sud, te Odbor za ekonomska i socijalna pitanja i Odbor regija, a nikako OHIM. On je agencija ili služba, pa ne potpada pod Uredbu 1/58 o jednakosti svih službenih jezika.

Tužiteljica se potom obratila Europskom sudu pravde (ECJ), gdje se OHIM-u, Španjolskoj i Vijeću pridružila i Europska komisija, pa je ta procesna strana dosegla veliku institucionalnu snagu (i pokazala kako ima razloga misliti da je Sud zapravo poslužio kao instanca koja će – zaklonjena politički neutralnom argumentacijom i suhim pravnim kategorijama – otvoriti izlaz iz jezičnog pata). I ta je instanca dvije godine kasnije odbacila tužiteljčine tvrdnje, ali se u argumentaciji obiju strana pojavilo nekoliko novih elemenata.⁷

Prema tužiteljici, budući da su građani zemalja čiji jezik nije radni u OHIM-u “dovedeni u znatno podređen položaj” u usporedbi s ostalima, “izvrće se smisao natjecanja na unutarnjem tržištu”, jer oni koji prijavljuju zaštitne znakove radije zastupnike traže među onima kojima je jedan od pet OHIM-ovih jezika materinski, čime je oslabljena konkurentnost ostalih zastupnika

⁶ Ova se kratka spekulacija odnosi samo na službene jezike *EU-15*, dakle izostavlja one slavenske i baltičke porodice i semitski malteški, te keltski irski iz drugih razloga (o njemu v. Žanić, 2004).

⁷ V. Judgement of the Court in Case C-361/01 P *Kik vs OHIM* (9. rujna 2003), na: <http://www.ipjur.com/data/030909ECJ-C-361-01-P.pdf> (ili <http://europa.eu.int/jurisp>).

(§53-54).⁸ Ustvrdila je i kako nije točno da su samo institucije dužne poštovati jednakost jezika, jer Ured Zajednice za biljnu raznovrsnost (CPVO), statusno također agencija, “posluje na svim službenim jezicima” (§56). Vijeće je pak kao formalni osnivač CPVO-a odgovorilo da je to uređeno tako zato što su u tom području parnice “izuzetak” (§69), kao da se – načelno govoreći – u trenutku osnivanja neke službe može znati koliko će pravnih sporova nastati u njenu djelokrugu.

Pravni zastupnik španjolske države ustvrdio je kako je, u kontekstu načela jednakosti, očito da postoje razlike u broju građana Zajednice i građana zemalja izvan Zajednice (*Community and non-Community citizens*) koji govore ovaj ili onaj jezik (§70). Priznao je “razlike u tretmanu jezika”, ali ne u smislu koji je navela tužiteljica, jer da je ona zanemarila “nijanse”. Postoji, naime, “objektivni razlog koji opravdava razlike”, Vijeće je djelovalo posve u skladu s ovlastima, a “odabrani je kriterij”, tj. izdvajanje pet najraširenijih jezika “u Zajednici i izvan nje, razuman” (§72).

Ovakvo uvođenje u temu kategorije “građana zemalja izvan Zajednice” i kriterija raširenosti nekog jezika “unutar Zajednice i izvan nje” posve je irelevantno za Ured čiji je djelokrug ograničen na EZ. Dodatno, posve je neosnovano te kategorije vezivati za odluku Vijeća kad ono redovito – i posve prirodno – govori samo o jezicima članica Zajednice.

Ipak, čim se zagrebe ispod površine, vidi se logika španjolskog razmišljanja. Borba da se španjolski uvrsti u OHIM-

⁸ Sama Ch. Kik je kao Nizozemka takva, potencijalno nekonkurentna pravna zastupnica.

-ov jezični režim način je da se on realno i simbolično ojača, da se osnaži njegov prestiž na supranacionalnoj razini s povratnim učinkom na unutrašnju scenu, gdje funkcionalno, ali i simbolično slabi uslijed sve jače političke, pa onda i jezične emancipacije Katalonije i Baskije. Isprepletano s time, da španjolski u EU i formalno ispadne iz kruga “velikih”, što je realnost s obzirom na broj izvornih govornika i onih koji ga znaju kao strani jezik, bio bi ugrožen prestiž *jezične matice* u hispanofonim zemljama Latinske Amerike. Stoga se frustrantni nerazmjer između jezika koji je europski “malen”, a globalno “velik” razrješava posezanjem za izvanjskom demografskom legitimacijom, za statističkim uvozom latinskoameričkih govornika, kako bi se globalnim faktorom ojačao europski prestiž, opet s povratnim učinkom na globalnu razinu.⁹

U obrazloženju presude, Sud ponovo, još oštrije ističe da se formulacije o jezicima u Osnivačkom ugovoru “ne mogu držati dokazom da opće načelo komunitarnog prava daje svakome građaninu pravo da verziju svega što bi se moglo ticati njegovih interesa dobije napisanu na svom jeziku u svim okolnostima” (§82). Slijedi važan stav da

⁹ Što se tiče poznavanja stranih jezika u državama EU-25, španjolski je četvrti s 5% (engleski kao strani jezik govori 34% građana, njemački 12% a francuski 11%); v. *Europeans and Languages – Special Eurobarometer Report 237 – September 2005*). No, doda li se tom postotku procijenjenih 350 milijuna neeuropskih izvornih govornika španjolskog, te mnogi milijuni onih koji se u svijetu njime služe kao stranim jezikom, sve se doima bitno drugačijim. (Nakon proširenja 2004. poljski je brojem izvornih govornika potisnuo španjolski na šesto mjesto.)

komunitarni zaštitni znak (*Community trade mark*) “nije stvoren na korist svih građana nego gospodarskih aktera” (§88), te je pravo na nj “u biti sredstvo kojim se gospodarski akteri služe u kontekstu svojih profesionalnih aktivnosti radi stvaranja profita” (§89). Na posljetku:

§92. Iz svih navedenih činjenica proizlazi da je jezični režim tijela kakvo je Ured rezultat teškoga procesa koji nastoji postići nužnu ravnotežu između interesā ekonomskih aktera i javnog interesa u smislu troškova postupaka, ali i između interesā onih koji traže komunitarni zaštitni znak i interesā drugih ekonomskih aktera s obzirom na pristup prijevodima dokumenata koji udjeljuju prava ili postupcima koji uključuju više od jednog ekonomskog aktera (...)

Tako je jedna te ista Christina pravno razdvojena na građanku i ekonomskog aktera, na Kik, koja ima sva neotuđiva jezična prava kako proizlaze iz Osnivačkog ugovora, i na KIK, kojoj je primaran profit, pa joj je u interesu da se odrekne nekih jezičnih prava kako bi ga lakše stjecala.

Navedeno se rješenje može povezati s jednim ranijim sudskim procesom, slučajem C-42/97. Na nj se, doduše, presuda u slučaju *Kik protiv OHIM-a* ne poziva izriječno, ali je konceptijski na istoj crti. Bit je spora bila u pitanju jesu li učinci određene akcije na kulturni život incidentalni i sekundarni ili se pak manje-više ni jedna akcija ne može držati posve neovisnom o kulturi, pa je dakle kultura supstancijalan element svakoga javnoga djelovanja. Drugačije, može li čovjek djelovati kao da nema kulturu, uključivši jezik, dakle kao da

je kulturološki i lingvistički neovisan o kontekstu?

Europski parlament tužio je Sudu Vijeće EZ/EU, zahtijevajući da se poništi njegova Odluka 96/664 kojom se 1996. zasniva Program promicanja jezične raznolikosti Zajednice u informacijskom društvu. Taj program (MLIS) govori o “jezičnim industrijama”, tj. kompanijama, institucijama i profesionalcima koji pribavljaju, ili omogućuju pribavljanje, jednojezičnih ili višejezičnih usluga u područjima kao što su dobava podataka, prijevodi, *jezično inženjerstvo* i elektronički rječnici.

Da bi se razumio kontekst MLIS-a, pa onda i odnosi iz kojih je proizašao spor, valja se vratiti u 1985, kada je odlučeno da se pokrene projekt *Jezičnih industrija*, te 1986, kada je Proglas iz Toursa odredio polazišta za očuvanje europske jezične baštine, s višejezičnošću i jezičnom ravnopravnošću kao vrhovnim načelom i jednim od konstitutivnih elemenata EZ/EU.

Termin *jezične industrije* može se razumijevati na četiri načina: kao industrija potpore komunikaciji, pa za obradu i proizvodnju jezika (npr. sustavi za automatsko sažimanje jezika i strojno prevođenje), te alati i proizvodi, tj. sustavi koji u nekoj jezičnoj vještini mogu zamijeniti ljude. Projekt je zamišljen u dva jasno razlučena vida. Prvi je komercijalni, koji u znanosti donosi nove spoznaje o jezicima stečene primjenom informatičke tehnologije, a u kulturi čuva i sređuje kulturnu baštinu, uključivši jezike. Drugi je komercijalni, koji stvara sustave za generiranje teksta i strojno prevođenje, pravopisne, gramatičke i druge provjernike (*checkers*), digitalne rječnike i slično. *Višejezični program za informacijsko društvo* (MLIS)

dio je i dopuna toga zadatka, s posebnom svrhom da potiče upotrebu naprednih jezičnih alata u javnom sektoru i njihovo komercijalno uključanje u kompjutorske aplikacije. U sklopu toga se, među ostalim, stvara okvir usluga za jezične resurse, tj. računalno pribavljene, pohranjene i podržane zbirke jezičnih podataka, potiče se upotreba jezičnih tehnologija, zatim jezičnih resursa, što su ponajprije korpusi (usustavljene zbirke tekstova), kao i razni tipovi digitalnih rječnika, od općih i specijalnih do raznih leksičkih, ponajprije terminoloških baza.¹⁰

Vijeće je, dakle, Odluku o MLIS-u zasnovalo na čl. 130 Ugovora, prema kojemu su Zajednica i članice dužne osigurati “uvjete nužne za industrijsku kompetitivnost”, “ubrzati prilagodbu industrije strukturalnim promjenama” i “stimulirati okolinu poticajnu za inicijativu i razvoj poduzetništva diljem Zajednice, posebno malih i srednjih poduzeća”. Parlament je pak ustvrdio da pravna osnova Odluke mora biti i čl. 128, prema kojemu je Zajednica dužna “pridonositi razvoju kulturā država članica, poštujući njihovu nacionalnu i regionalnu raznolikost”, dakle da MLIS mora proizlaziti iz dvojne pravne osnove, jer su “u informacijskom društvu kulturni i socijalni aspekti važni koliko i ekonomski interesi”.¹¹ Odluka doduše navodi da je svrha MLIS-a poduprijeti

¹⁰ V. Tadić, 2003 kao precizan i pregledan prikaz tematike, s problematizacijom obrade hrvatskog jezika u tom kontekstu.

¹¹ Judgement of the Court of Justice / Case C-42/97 *European Parliament vs Council of the European Union* (23. 02. 1999), na: <http://www.ena.lu/europe/online-courses/judgement-court-justice-council-case-1999.htm>

“izgradnju europske infrastrukture višjejezičnih resursa za sve europske jezike”, samo što Parlament traži da se to i pravno formalizira izričitim vezivanjem za čl. 128, nasuprot stavu Vijeća da to nije nužno bez obzira na inače neosporne “kulturne, socijalne aspekte ili popratne učinke” akcije.

Argumentacija Parlamenta slijedila je ovu liniju: budući da mu je cilj promicanje “kulturne raznolikosti”, MLIS teži za kulturnim ciljem, te tehnologija, onako kako je zamišljena u kontekstu Programa, “nije drugo doli instrument kulture, sredstvo s pomoću kojega se pristupa kulturi” (§28). Za Vijeće pak logika je MLIS-a “iznad svega ekonomska i industrijska”, s ciljem da se poduzećima smanje prevodilački troškovi. U prvom planu je ekonomska vitalnost, pa ni promicanje jezične raznolikosti, što jest odrednica Programa, “ne može imati nikakvu drugu svrhu mimo ekonomske, industrijske ili komercijalne” (§31).

Vijeće dakle prelazi u protunapad i predbacuje Parlamentu da baš on, inzistiranjem na dodatnoj pravnoj osnovi, zapravo odvaja kulturu od ekonomije, implicira da je njihova veza akcidentalna ili incidentalna, slučajna, dočim Vijeće, ustrajući na čl. 130 kao jedinoj pravnoj osnovi MLIS-a, uistinu potvrđuje da su kultura i ekonomija neodvojive i nedjeljive, spojene supstancijalno, da kultura po naravi stvari ide s ekonomijom, da je ekonomija bez nje i nezamisliva, da kultura ne može voditi odvojen život, te bi baš uvođenjem čl. 128 bila učinjena takvom.

Slijedi argument u biti istovjetan s diobom Christine K. na građanku Kik, koja ima sva jezična prava, i ekonomskog aktera KIK, koji ih zbog vlastite tržišne efikasnosti, za vlastito dobro, ne

može u cijelosti imati. Naime, MLIS ne zahvaća područja na koja se odnosi čl. 128 Ugovora iz još jednog razloga:

Osobe koje imaju izravnu korist od programa nisu kulturni djelatnici poput romanopisaca, dramatičara i književnih prevodilaca (...) nego osobe uključene u ekonomske i institucionalne djelatnosti (...) U kontekstu ove odluke jezici nisu kulturni element (§33).

Sud sa svoje strane načelno tvrdi da se nikojom mjerom ne smiju narušiti ni kompetitivnost ni ravnopravnost, ali "mora konstatirati činjenicu" da se privatni sektor u području informatike "uglavnom sastoji od malih i srednjih poduzeća, koja se suočavaju sa znatnim teškoćama prilikom obraćanja različitim jezičnim tržištima, te im se stoga mora dati podrška, pogotovo s obzirom na njihovu ulogu kao izvora zapošljavanja" (§4). A da se ustanovi je li dvojna pravna osnova nužna, mora se razmotriti da li se osporena odluka, kako na razini svrhe, tako i na razini sadržaja, "tiče, na nerazdruživ način (*indissociably*), i industrije i kulture" (§38).

Da bi objasnio smisao formulacije, Sud upućuje na 13. paragraf presude iz 1991, u sporu Komisije kao tužitelja i Vijeća kao tuženika. Vijeće je bilo donijelo smjernicu o programima za dokidanje zagađenja otpadom iz industrije titanova dioksida. Utemeljilo ju je samo na članku Ugovora koji govori o poboljšanju industrijske kompetitivnosti na unutrašnjem tržištu, jer su države imale različite propise o titanovu dioksidu, a Komisija je zahtijevala da se utemelji i na članku koji govori o zaštiti okoliša kao obavezi EU.

Kao što se kasnije raspravljalo o tome je li jezik – uvijek i po samoj naravi stvari – integralan dio kulture ili

u nekim situacijama i funkcijama biva kulturalno neutralan, te se njegov status, tj. svojevrsni stupanj ili opseg (*a*)kulturalnosti određuje od konteksta do konteksta, tako se tada dvojilo o tome je li zaštita okoliša integralan dio industrijske djelatnosti, pa se podrazumijeva, ili je pak odnos dinamičan, kontekstualno uvjetovan i svaki se put, za svaki kontekst, mora izrijekom definirati. Pritom je uvedena kategorija "glavne svrhe (*main purpose*)" ili "težišta (*centre of gravity*)" neke odluke, a sud je držao "primjerenim" ocijeniti da li tekst Smjernice 89/428 inherentno ima "dvojak svrhu", odnosno "tiče li se, na nerazdruživ način, i zaštite okoliša i odstranjenja nejednakosti u uvjetima [tržišnog] natjecanja" (§13), ili je pak težište samo na drugom, pa se prvo mora i izrijekom dodati.¹²

Osam godina kasnije, u vezi s MLIS-om, također je valjalo ocijeniti je li kultura "bitna sastavnica" osporene odluke na isti način kao industrija, te se ne može odijeliti od industrije, ili je pak *težište* samo na industrijskom aspektu dotičnoga djelovanja EZ-a. Kao što se razmatralo jesu li Kik i KIK jedno te isto i jesu li im utoliko i prava ista, tako se sada Sud upustio u razmatranje o tome kome je zapravo namijenjen MLIS, figurativno kazano, hoće li se njime koristiti Kik ili KIK.

U tom pogledu Odluka u preambuli navodi dvoje. S jedne strane, informa-

¹² Judgement of the Court / Case C-300/89 *Commission of the European Communities vs Council of the European Communities* (11. 06. 1991), na: <http://eur-lex.europa.eu>. Smjernica je poništena, dakle ekološki se aspekt morao izrijekom navesti, jer – barem u rečenom kontekstu – nije bio inherentan djelatnosti.

cijsko društvo otvara nove perspektive “jezičnim industrijama”, tiče se “situacije u kojoj su industrija i svi drugi akteri” na unutrašnjem i globalnom tržištu, te “privatnog sektora” i kompetitivnosti malih i srednjih poduzeća, pa dakle proizlazi da su izravni MLIS-ovi užitelji poduzeća. S druge pak strane, govori se o prijenosu informacija “među ljudima”, pristupu “europskih građana” informacijama, potrebi da se “građanima” osiguraju jednaki uvjeti sudjelovanja u informacijskom društvu, uključivši dostupnost informacija na vlastitom jeziku, pa bi dakle izravni užitelji programa bili živi ljudi. Ali...

Ali, odmah potom kaže se kako iz duha takvih navoda ipak ne proizlazi da se građani mogu identificirati kao užitelji kojima se program izravno obraća na isti način na koji su to ekonomski akteri. Slijedi ključna razrada nove funkcionalne, ali i kategorijalne razlike koja proizlazi iz preambule:

§47. Građani se vide kao užitelji jezične raznolikosti u općem smislu, u kontekstu informacijskoga društva. Nasuprot tome, ekonomski akteri i, posebno, mala i srednja poduzeća, zamišljeni su kao užitelji konkretnih djelovanja koja će se poduzeti u skladu sa smjernicama programa što ih predviđa dotična odluka.

§48. Zaključak koji proizlazi iz čitanja tih obrazloženja, prema kojima će mala i srednja poduzeća biti glavni užitelji osporene odluke, poduprt je tekstem drugog podparagrafa čl. 6(2) Odluke koji ih identificira kao “ciljnu skupinu” programa i zahtijeva od Komisije da istraži u kojem su opsegu oni imali koristi od primijenjenih projekata, pri čemu se nikakvo takvo istraživanje ne traži u odnosu na europske građane.

Ponajvažnija novost, s dalekosežnim implikacijama, sadržana je u sljedećem objašnjenju:

§50. Što se tiče marginalizacije jezika koji ostaju isključeni iz informacijskoga društva, [što se također spominje u preambuli Odluke], posrijedi nije opasnost specifično kulturne naravi. Marginalizacija jezika može se razumijevati kao gubitak jednog elementa kulturne baštine, ali i kao razlog za različit tretman ekonomskih aktera u Zajednici koji uživaju veće ili manje prednosti ovisno o tome je li jezik kojim se služe široko rasprostranjen.¹³

Sukladno tome, ne stoji ni priziv na načelo da je EU dužna “promicati jezičnu raznolikost”, jer se taj cilj ne može promatrati izolirano nego u vezi s ostalim ciljevima, tj. nije posrijedi “kulturni cilj kao takav nego samo jedan od aspekata Programa kojega je glavna i pretežna značajka industrijske naravi”. Jezik se u tom kontekstu vidi “ne toliko kao element kulturne baštine, koliko kao predmet ili sredstvo ekonomske djelatnosti” (§53).

Da je zaista tako, naime da je MLIS-ovo *težište* “bitno ekonomske i industrijske naravi” (§54), vidi se po tome što se smjernice odnose na “razvoj infrastruktura, upotrebu tehnologija i resursa, smanjenje troškova s pomoću centralizacije dostupnih alata i promicanje tehničkih standarda u lingvistič-

¹³ Ovdje valja istaknuti da se spor vodi isključivo u vezi s državnim jezicima koji uživaju formalno priznat službeni status u EU (npr. njemački, engleski, portugalski ili danski), pa se i pojam “marginalizacije” odnosi na (neke od) njih, posljedično i njihove države, a ne na manjinske i regionalne jezike.

kim područjima” (§55). Takva pak djelovanja “nemaju izravan učinak” na širenje kulture, čuvanje kulturne baštine ili ohrabrivanje umjetničkog i književnog stvaranja nego im je, naprotiv, glavni cilj “osigurati da poduzeća ne nestanu s tržišta ili da im komunikacijski troškovi uzrokovani jezičnom raznolikošću”, tj. troškovi prevođenja, “ne potkopaju konkurentnost” (§57).

Sve u svemu, jasno je da se “svrha Programa, naime promicanje jezične raznolikosti, vidi kao element suštinski ekonomske naravi, a incidentalno kao nosilac ili element kulture kao takve” (§61). Tužba Parlamenta se odbija, jer inače neosporni “neizravni i incidentalni učinci” programa – u usporedbi s izravnima za kojima se teži, i koji su ekonomski – nisu dovoljni da opravdaju proširenje pravnog utemeljenja Odluke Vijeća onako kako Parlament zahtijeva.

Gornje je presude vrijedilo iscrpni je prikazati, jer sa zamjetnom sustavnošću – i kada izriječkom upućuju jedna na drugu, i kada ih povezuje “samo” način razmišljanja – tvore osnovu za formalizaciju jezične politike EU, uključivši funkcionalnu hijerarhiju i distribuciju službenih jezika. Ma što se o takvu razmišljanju mislilo, sigurno je da počiva na analizi konkretnih i diferenciranih jezičnih praksi u supranacionalnom kontekstu, te je zasnovano na realnim komunikacijskim situacijama i potrebama, kolektivnima i individualnima.

Posrijedi nije neka nova ili drugačija jezična politika nego zaista, prvi put od osnutka, jezična politika u pravom smislu riječi, s relativno precizno definiranim kriterijima, s eksplicite imenovanom funkcionalnom i simbolično-identitetskom dimenzijom jezika, te nastojanjem da se iznađu kriteriji kako

bi se one u nekim kontekstima trajno razdvojile.

Za Herdera, Humboldta i druge njemačke romantičare, kao i njihove učenike i sljedbenike diljem Europe, stvar je bila kristalno jasna: jezik je iskaz najdublje pojedinačnoga i kolektivnoga bića, najautentičnija manifestacija *duha naroda* i njegove kulture; jezik – to je kultura sama i narod sam, te njega izvan i mimo jezika naprosto nema. No, već je ni stoljeće kasnije, 1921, Edward Sapir, iako polazeći od humboldtvske tradicije, znao zapasti u kontradikciju praktički na istoj stranici. I za nj je “neosporna” važnost jezika kao cjeline za definiranje, izražavanje i prenošenje kulture, “jasno” je također da su i formalne i sadržajne jezične pojedinosti relevantne za “dublje razumijevanje” kulture, ali – ističe – “iz toga ne slijedi zaključak da postoji jednostavna sumjerljivost” između jezika i kulture onih koji njime govore (Sapir, 1984: 57). Još stotinjak godina kasnije stvari su se dodatno zakomplicirale, ne, naravno, zbog jezika kao takvoga nego zbog korjenitih promjena konteksta u kojemu se jezik realizira, dakle – ljudskoga društva. Figurativno kazano, Bečki kongres i Osnivačka skupština UN pripadaju – i jezično – svatko svojem povijesnom vremenu i sociopolitičkom kontekstu, te se ne mogu održati istodobno, pa makar konferencijske zgrade bile odvojene visokim zidom.¹⁴

A kako je presuda u slučaju *Kik protiv OHIM-a* faktično prerasla u temeljni dokument službene jezične politike u nastajanju zorno se vidjelo kada je

¹⁴ U vezi s odnosom jezika i kulture v. Bratanić, 1991; Andrijašević – Vrhovac, 1991; Bugarski, 2005.

7. srpnja 2004. na zastupnička pitanja u Europskom parlamentu odgovarao Irac Charlie McCreevy, imenovani povjerenik za unutrašnje tržište i usluge u novoj Barrosovoj Komisiji. Jedno se pitanje izravno ticalo jezika:

- *Jeste li svjesni da raznolikost jezika u Europi nije samo kulturno obogaćenje nego i zapreka razvoju blagostanja? Biste li se mogli složiti s tvrdnjom da bi u ograničenim i specifičnim pitanjima (kao što je zajednički patent) ograničenje na pet, tri ili čak jedan jezik moglo pomoći ostvarivanju ciljeva Europske Unije?*
- Europska komisija uvijek je raznolikost jezika u Zajednici držala bogatstvom koje treba zaštititi. Poštovanje je višejezičnosti ne samo zakonska obaveza prema Osnivačkom ugovoru i Uredbi 1/58 nego, držim, i politička nužnost želimo li da svi naši sugrađani usvoje europski koncept kao svoj vlastiti. Ipak, kako znate, Europski sud pravde potvrdio je, u presudi u slučaju Kik od 9. rujna 2003, da se u određenim okolnostima može opravdati jezični režim koji daje prednost ograničenom broju jezika.

Stoga se čini mogućim, u određenim područjima djelovanja i unutar okvira određenih postupaka, razmotriti jezični režim ograničen na izvjestan broj jezika Zajednice, što će Komisija i učiniti u vezi s budućim zajedničkim europskim patentom. Takav jedinstven patent ne bi mogao pridonijeti poticanju inovacija i rasta kada – u pogledu troškova – ne bi bio dostupan izumiteljima i tvrtkama. Zato je važno izbjeći nametanje mjera koje sputavaju sustav, uključivši zahtjeve za prevode-

nje patenta, jer nadilazile ono što je stvarno potrebno i korisno.¹⁵

Na kraju vrijedi citirati jedan kritičan i dosta emotivan, ali u bitnome realističan komentar rezultata koji su proizišli iz slučaja *Kik protiv OHIM-a*. Autor nije apriorno protiv “fleksibilnije” jezične politike na razini EU, ali drži da se nije smjelo ići okolišnim i u mnogim aspektima dvosmislenim putem.

Problem očito postoji, ali se o njemu morala povesti otvorena demokratska rasprava u relevantnim institucijama, na političkoj razini i principijelno, pa bi “fleksibilnost zasnovana na principijelnim temeljima urodila bitno većom legitimnošću, kao i bitno većom [pravnom] sigurnošću”. Parametri jezične akcije EU i općenito okvir jezične politike EU tada bi se mogli precizno odmjeriti, “te bi stvorili prostor unutar kojega bi se tom fleksibilnošću moglo upravljati, ali podjednako i granice koje se ne bi smjele prijeći ničijim diskrecijskim pravom”. Sama činjenica da je Vijeće dobilo odriježene ruke radikalno odstupiti od aktualnih pravila ne mora nužno biti nešto loše. Čini se, međutim, da ono na podlozi potpore Europskog suda postaje “opasno sklono donošenju paušalnih jezičnih pravila”, npr. kada je u slučaju Kik uvedena kategorija “ekonomskih aktera” kao samostalnih nosilaca jezičnih prava, “umjesto da stvara principijelniji i na učincima zasnovan okvir za pravila o upotrebi jezika” (Shuibhne, 2004: 11). Tada bi se, može se s razlogom dodati, zacijelo – i barem u dokumenti-

¹⁵ *European Parliament Hearings – Answers to Questionnaire for Commissioner Designate M. Charlie McCreevy*, na: http://ec.europa.eu/commission_barroso/mccreevy/docs/speeches/2004-10-07/specificpart/specca_mccreevy_en.pdf

ma, ako već ne u raspravama – izbjegli i neodrživi i objektivno neprovjerljivi argumenti o “savršenom poznavanju” i “izrazitoj udaljenosti” jezika.

U bitnome, i s kasnijim presudama na umu, Komisija i Vijeće počeli su voditi *de facto* kulturnu, pa onda i jezičnu politiku pod krinkom ekonomske, te kroza nju zadirati i u ono što je u slučaju *Groener protiv Irske* izrijeком potvrđeno kao nedodirljivo: nacionalna jezična zakonodavstva. Sud očito može u pravnim kategorijama, formalno, razdvojiti funkcionalnu i identitetsko-kulturnu dimenziju jezika, te reći da u prvoj u načelu nema etnonacionalnih emocija, a da se u drugu ionako ne mižeša. Na određen način, čak se može priznati da je time riješio jedan ozbiljan i slojevit problem, ali samo donde dokle je *šivao iz donesenog materijala*, dakle uzimao u obzir onakvu funkcionalnost i onakvu emocionalnost, odnosno onakav motivacijski tip jezične lojalnosti kakvi su bili u dotičnom trenutku, kakve je zatekao.

Odonda se, međutim, potaknuti i učincima navedenih presuda, razvijaju

novi tipovi emocionalnog odnosa prema jeziku, i to unutar obiju navodno egzaktno razdvojenih razina. O uvrijeđenosti i osjećaju neprincipijelnosti među “kulturalistima” podosta je već kazao N. Shuibhne u citiranom radu. No, neizbježno je da i užitnici jezičnog “funkcionalizma” ili “instrumentalizma”, kada je jednom njihov jezik pravno izdvojen, počnu htjeti-nehtjeti prema njemu razvijati nov tip lojalnosti ili bliskosti, dakle pridavati mu kulturno-identitetsku dimenziju, makar nesvjesno i spontano, u smislu da iza nje ne stoji institucionalna jezična politika i da se ne prenosi novim članovima zajednice posredstvom nacionalnih obrazovnih sustava. Ta se dimenzija možda više neće razvijati u nacionalnim nego u transnacionalnim ili anacionalnim, statusno-strukovnim kategorijama, ali će se sigurno razvijati.

Ekonomski akteri s profitom u prvom planu vjerojatno jesu unekoliko drugačiji tip ljudi negoli profesori povijesti umjetnosti, ali i oni jesu – ljudi u slojevitim i dinamičnim socijalnim interakcijama.

LITERATURA

- MAR-MOLINERO, Clare (2000) *The Politics of Language in the Spanish-Speaking World*. Routledge: London
- PRANJKOVIĆ, Ivo (2001) *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*. Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb
- RADOVANOVIĆ, Milorad (2003) *Sociolingvistika*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića: Sremski Karlovci – Novi Sad
- SAPIR, Edward (1984) *Ogledi iz kulturne antropologije*. Prosveta: Beograd
- SCHNAPPER, Dominique (2004) “Linguistic Pluralism as a Serious Challenge to Democratic Life”, str. 213-225, u: Thérèse DAVIO – Philippe

- VAN PARIJS (ur.) *Cultural Diversity Versus Economic Solidarity*. De Boeck & Larcier: Bruxelles
- SHORE, Cris – Annabel BLACK (1996) “Citizens’ Europe and the Construction of European Identity”, str. 275-298, u: Victoria GODDARD – Josep LLOBERA – Cris SHORE (ur.) *The Anthropology of Europe. Identities and Boundaries in Conflict*. Berg: Oxford – Washington
- SHUIBHNE, Niamh Nic (2004) *Does the Draft EU Constitution Contain a Language Policy?* II Mercator International Symposium: Europe 2004: A new framework for all languages? 27-28/ 2/ 2004, Tarragona – Catalunya, na: <http://www.ciemen.org/mercator/pdf/simp-shuibhne.pdf>
- SILIĆ, Josip (2006) *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Disput: Zagreb
- TADIĆ, Marko (2003) *Jezične tehnologije i hrvatski jezik*. Ex libris: Zagreb
- ŽANIĆ, Ivo (2004) “Jezična politika Europske unije: nerješivo ili pitanje koje se rješava samo od sebe” *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, 1: 121-137

Stepping Out of the Linguistic Stalemate: Is the Relationship Between Language and Culture Substantial or Accidental?

SUMMARY Language policy is historically in the domain of the sovereign state, but the European Union, as a historically unique type of supranational integration, puts the state in a new situation and acts retroactively on the internal language development with its regulation on the use and status of language, substantially influencing the functional and cultural-identity aspect of national or official languages. Several recent decisions by the European Court of Justice (ECJ) provide an opportunity for finding an explicit solution to the long-standing conflict between the principle of equality of all ‘state’ languages and the need for communicative efficiency. The article analyses the ‘linguistic’ decisions in question and their consequences with regard to the firm attitudes of the European Parliament and European Commission towards the principled equality of all official languages of member countries.

KEYWORDS European Union, European Court of Justice, language policy, culture, communication, language industries